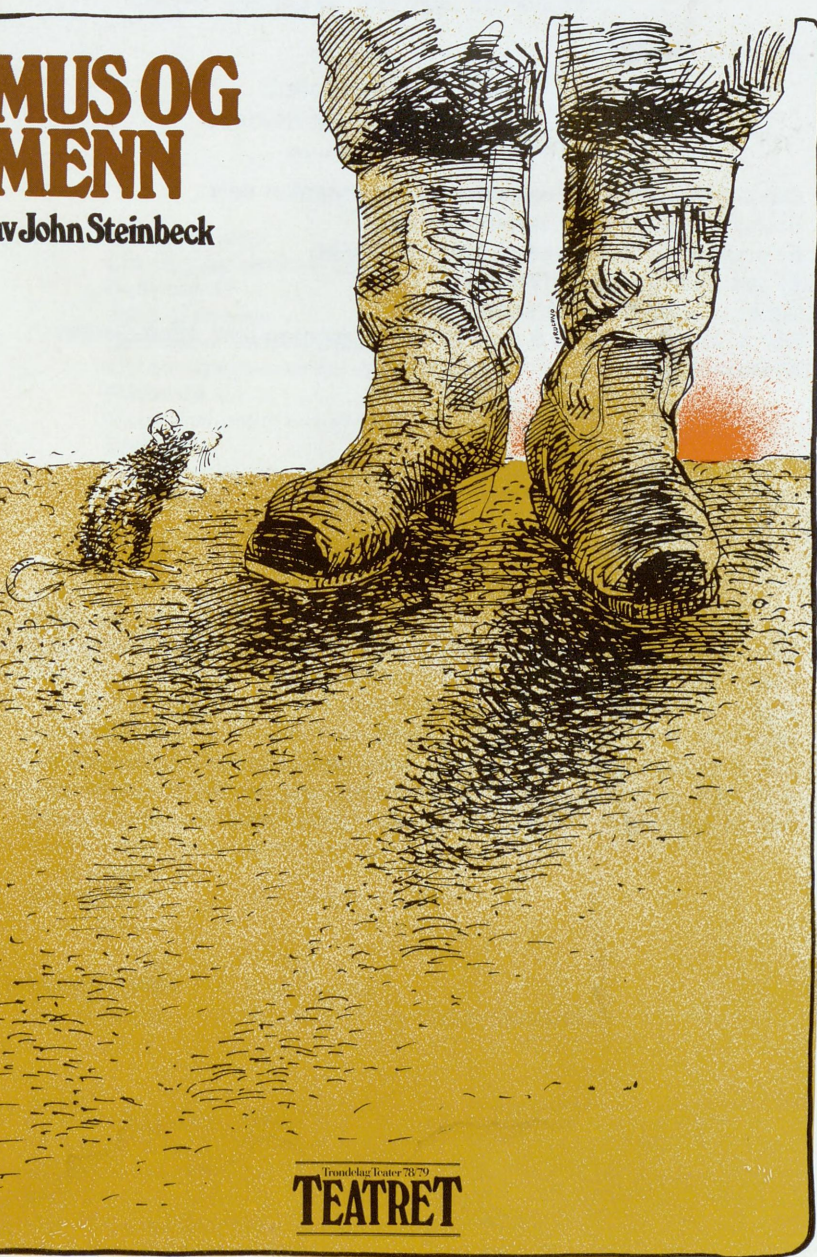

MUS OG MENN

av John Steinbeck

Ernst L. Berg

små GULLKORN

Det et menneske skriver, avspeiler mennesket selv.
Et vennlig menneske skriver vennlig.
Et ondsinnet menneske skriver ondsinnet.
Et sykt menneske skriver sykt.
Og et klokt menneske skriver klokt.
Det er ingen grunn til å anta at denne regelen ikke også gjelder kritikere så vel som andre skribenter.

Det er vanskelig, når man iakttar små dyr, ikke å trekke paralleller til menneskeverdenen. Den største fare som den filosofisk rettede biolog løper, er analogien. Den er en felle han bør unngå. Biens flid, slangens ondskap, revens listighet, alle disse menneskelige vendingene, har gitt oss dyptgående misoppfattelse. Men paralleller er morsomme hvis de ikke taes alt for høytidelig når det angår det dyr det er snakk om, og kan rett ut sagt være opplysende når det gjelder menneskelig forhold.

John Steinbeck

MUS OG MENN

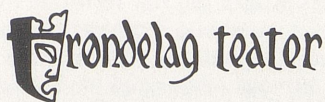
(Of Mice and Men)

av
John Steinbeck
oversatt av Paul Gauguin

(rev. av Kjell Stormoen)

I programmet:

Om mus og menn — og Haukur	
Gunnarsson	side 4
John Steinbeck	« 8
Steinbecks forfatterskap	« 9
Litt om bakgrunnen for «Mus og menn» ...	« 11
Rolleliste	« 13
E pluribus unum — «av flere (ble) ett»	« 18
Våre skuespillere	« 21
Våre gjester	« 22

Administrasjon:

Kjell Stormoen	teatersjef
Kjell Hagan	økonomisjef
Knut Jensen	driftsleder
Kjell Egseth	produksjonsleder
Tove Dahle	salgssekretær
May Selmer	informasjonssekretær

Lysmester	Bjørn Høyem
Scenemestre	Harald Johnsen/Torleif Kaspersen

Styre:

Svend Hokstad (formann)
Elsa Skjerven
Jorunn Giske
Ida Yttri
Bodil Skjånes Dugstad
Gerdi Schjelderup
Roald Ottesen

Forestillingens instruktør fra en prøve på «Mus og menn»

— «Saganatt» på livets landevei — beskrivelsen kunne vel passe godt på deg når man tenker på din herkomst — og hva du har foretatt deg i livet til nå?

Det islandske grepet har nok løsnet endel med tiden — nettopp fordi jeg har fartet så mye omkring. Det er vanskelig å opprettholde en nasjonalitetstilhørighet når omtrent hele ens voksne liv er tilbragt i utlendighet. Tre års studier og arbeid i Japan, tre års videreutdanning i England og opphold i Skandinavia har gjort at besøkene «hjem» har vært nokså sporadiske. Det kan være både negativt og positivt. Man mister følelsen av å ha et fast holdpunkt, men på den andre siden er dette noe man må ofre hvis man skal utvikle seg i dette yrket. «Teater» er ikke noe som er knyttet til ett sted, og de forskjellige innfallsvinkler til dramatikk — bestemt av kultur og konvensjoner — burde ikke isoleres innenfor landegrensene. Ved å oppleve andre forhold og andre måter å tenke på, får man nye impulser, og anses til å bringe disse videre. Hvis det da altså gis anledning til det.

— Tilbake til landevien fra en annen synsvinkel, nemlig den meget konkrete situasjonen i «Mus og menn». Vil du karakterisere dette som typisk amerikansk problematikk og dramatikk?

Personene i «Mus og menn» er «migranter» — en slags pendlere, og denne arbeidsklassen oppsto i 30-årene, — altså en spesiell gruppe arbeidere i en spesiell periode i Amerikas hi-

storie. Problemen Steinbeck tar opp har overføringsverdi fordi drømmen personene bærer i seg eksisterer overalt hvor det eksisterer fattigdom og utbytting: en drøm om et bedre liv, en menneskeverdig tilværelse hvor det finnes noe man kan kalle sitt eget, et system med en rettferdig fordeling av fortjenesten man med sin arbeidskraft bidrar til å skaffe. Denne drømmen blir en nødvendighet for å overleve i fattigdom og undertrykkelse — hvor man befinner seg i verden.

— **Forfatteren er av litteraturkritikere blitt beskyldt for å være sentimental, ensidig politisk og filosofisk som et hålhode!?**

Faren for sentimentalitet er jeg oppmerksom på. Man kan lett komme til å lage melodramatikk av «Mus og menn». Jeg har forsøkt å tilstrebe en ikke-sentimental innfallsvinkel, ved å legge vekt på at det er systemet og miljøet som gjør menneskene til det de er. Solidaritet mellom personene i stykket eksisterer ikke under forhold hvor selvoppholdelsesdriften **må** være den rådende for at individet skal overleve. I samfunnsordningen Steinbeck beskriver er fortjeneste og eiendom viktigere enn mennesket. Individet blir vurdert i forhold til den verdi det har som arbeidskraft, og hvilken profitt man kan trekke ut av det. Et slikt menneskesyn fører til fremmedgjøring og mistenksomhet for de som er et offer for det. Selv om Lennie og George er produkter av dette samfunn og stykkets egentlige sentrum, står de på en måte utenfor. Det som gjør dem spesielle, er at **de** har et forhold til hverandre. De deler en drøm **sammen**, som fordi de er **to** om den blir mer virkelighetsnær. Men vennskap og drøm står hele tiden i fare for å bli ødelagt. Hadde samfunnsstrukturen vært anderledes, ville også historien hatt en annen utgang. Når det gjelder politikk, har Steinbeck klare oppfatninger. Han moraliserer imidlertid ikke, kommer heller ikke med patentløsninger på problemene. Han viser en situasjon, men med full bevissthet om de underliggende årsaker til at den er oppstått. Hans personer er mennesker av kjøtt og blod, og han beskriver dem med stor kjærlighet — de utgjorde proletariatet i 30-årenes Amerika. Å skille filosofien fra hans politiske tankegang er en umulighet — synspunktene er flettet inn i hverandre. Forøvrig må jeg innrømme at jeg har ingen kjennskap til et kålhodes filosofi.

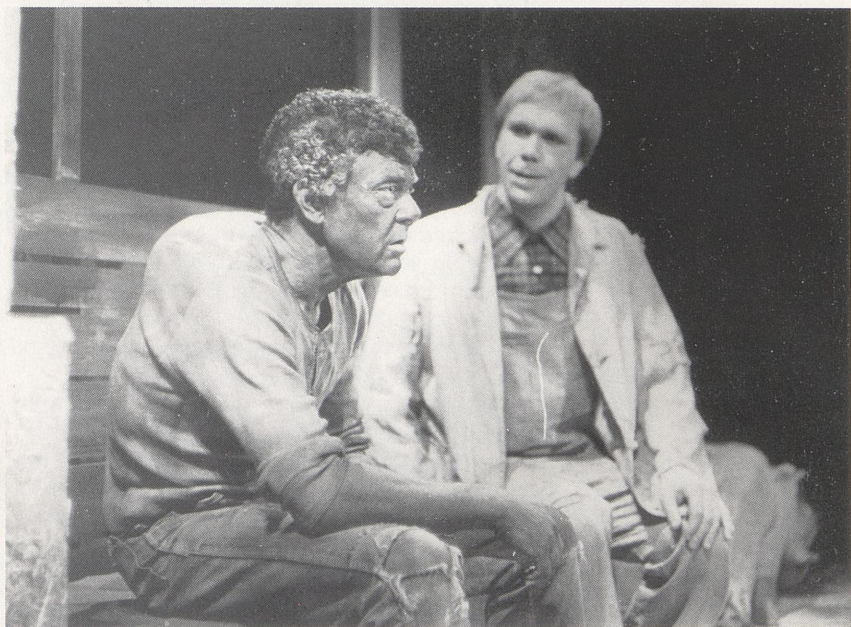

Harald Brenna

Svein Wickstrøm

John Yngvar Fearnley

Sverre Gran

Harald Brenna

John Steinbeck

Født i Salina. Studerte marinbiologi uten å fullføre universitetsstudiene. Jobbet med forefallende arbeid, som landarbeider, fruktplukker, fabrikkarbeider, journalist. Krigskorrespondent i Europa under 2. verdenskrig. Nobels litteraturpris i 1962.

Utdrag fra «Travels with Charley» — resultatet av en reise John Steinbeck foretok for å gjenoppdage det amerikanske kontinent.

«Jeg har alltid levet sterkt, drukket enormt, spist enten for mye eller ingen ting i det hele tatt, sovnet døgnet rundt eller unnlatt å sove på to netter, arbeidet hederlig for hardt og for lenge, eller latt meg synke ned i total latskap for en tid. Jeg har løftet, skjovet, hakket, klatret, elsket med fryd og tatt bakrusen som en konsekvens og ikke som en straff. Jeg ville ikke avstå fra voldsomhet kun for egen vinnings skyld. Min kone giftet seg med en mann; jeg så ingen grunn til at hun skulle arve en baby. Jeg visste at det å kjøre 16.000 eller 20.000 km, alene og forlatt, på alle slags veier ville bli hardt, men for meg representerte dette en motgift mot den forgiftning man føler når man er stemplet som syk. Og når det gjelder mitt eget liv, er jeg ikke villig til å bytte kvalitet mot kvantitet. Hvis denne planlagte reisen skulle vise seg å bli for meget for meg, var det på sin plass å dra allikevel. Jeg opplever altfor mange menn som trekker ut sin bortgang med en sykkelig, sendrektig motvillighet mot å forlate skueplassen. Dette er dårlig teater såvel som dårlig livsstil.»

John Steinbecks forfatterskap

ROMANER

Cup of Gold	1929
To a God Unknown	1932
Tortilla Flat	1935
In Dubious Battle	1936
The Red Pony	1937
Of Mice and Men	1937
The Grapes of Wrath	1939
The Moon is Down	1942
Cannery Row	1945
The Waywar Bus	1947
The Pearl	1947
East of Eden	1952
Sweet Thursday	1954
The Winter of Our Discontent	1961

NOVELLESAMLINGER

The Pastures of Heaven	1932
The Long Valley	1938

SKUESPILL

Of Mice and Men	1937
The Moon is Down	1942
Burning Bright	1950

DOKUMENTARISKE VERKER

The Forgotten Village	1940
Sea of Cortez	1941
Bombs Away	1942
A Russian Journal	1948
The Log of the Sea of Cortez	1951
The Short Reign of Pippin IV	1957
Once there was a War	1958
Travels with Charley	1962
America and Americans	1966
Journal of a Novel, The East of Eden Letters utgitt	1969

Mona Jacobsen

Harald Brenna

Harald Brenna

Arne Reitan

Svein Wickstrøm

LITT OM BAKGRUNNEN FOR «MUS OG MENN»

President Hoover sto opp av sengen klokken seks om morgenen en kjølig, grå marsdag i 1933, for å få rede på at hans siste dag som president falt sammen med at Amerikas bank-system var brutt sammen. Nyheten ble det siste nederlaget i en katastrofal valgperiode, og trett uttalte presidenten: «Vi har nådd bunnen. Det er ikke mer vi kan gjøre.»

Nesten tre og et halvt år tidligere hadde krakket i Wall Street ført nasjonen ut i den verste økonomiske forvirring den vestlige verden hadde opplevd. Millioner hadde mistet sparepengene sine, og da fortvilte kunder ville ta pengene ut av bankene eller forhandle om nye lån, hadde de bare stengt dørene — mange for aldri å åpne igjen. Store selskaper gikk konkurs, samtidig med de mindre. Timelønnen var redusert med 60% siden 1929, arbeidsløse utgjorde mellom 13 og 15 millioner, overalt sultet folk. «Vi så femti mennesker sloss om en søpeldunk utenfor en restaurant» — ble det rapportert fra Chicago. «Amerikas borgere som sloss for matrester som dyr.»

MUS OG (Of Mice)

John S
oversatt av

(rev. av H)

Inspisient : Hans Nordø
Sufflør : Ells-Beth Sjøbakk
Lys : Bjørn Høyem
Lyd : Jan E. Indergaard
Rekvisitør : Birgit Fremo
Frisører : Randi Bernhardsen/ Jenny Krogstad

Kulisser og kostymer er produsert i teatrets egne verksteder.
Fotografering og lydbåndopptak under forestilling er ikke tillatt.

Programredaksjon : May Selmer
Ansvarlig utgiver : Kjell Stormoen

Foto fra prøvene : Roar Øhlander
Plakat og programomslag : Erling E. Berg

EN PAUSE

Premiere 23. februar

Forlag: Arvid Englund Teaterförlag

MENN

(and Men)

Sveinbeck
Paul Gauguin

(Stormoen)

Regi : Haukur J. Gunnarsson
Scenograf : Alistair Powell

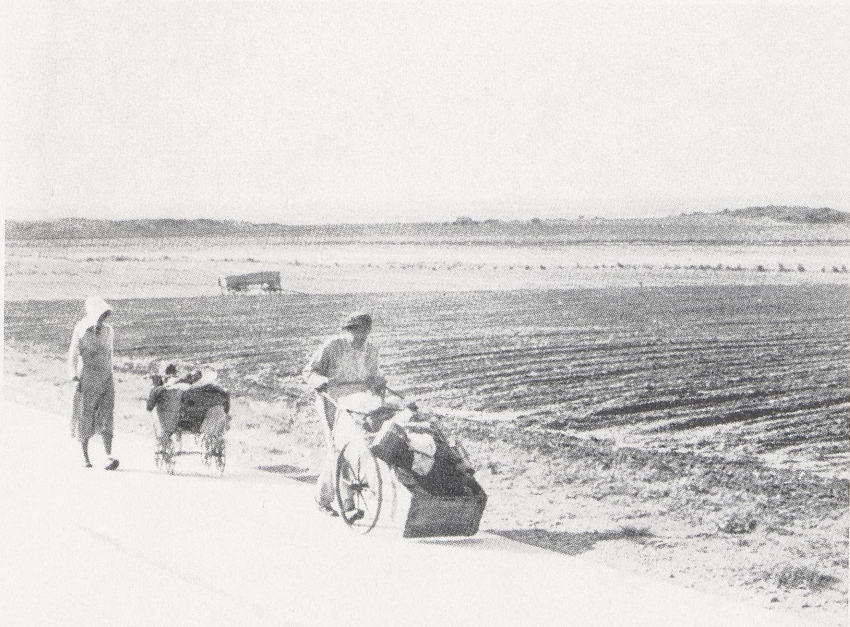
De som er med:

George	: Svein Wickstrøm
Lennie	: Harald Brenna
Slim	: Hallbjørn Rønning
Candy	: Egil Lorck
Sjefen	: John Yngvar Fearnley/ Ragnar Holen (fra 5.3.)
Curly	: Arne Reitan
Kona til Curly	: Mona Jacobsen
Carlson	: Jan Erik Berntsen
Whit	: Ronny Bjørlo
Crooks	: Sverre Gran

De meget rike som hadde unnsloppet depresjonens katastrofale virkninger, og mange av de ansatte i offentlige stillinger, var blinde for den forferdelige situasjon så mange av deres landsmenn var i. «Jeg tror ikke på raske eller spekulative bøtemidler for problemene verden lider under, jeg deler heller ikke overbevisningen om at det er noe galt med vårt sosiale system,» sa multimillionæren Andrew Mellon, tidligere finansminister.

For menigmann ble imidlertid tredveårene arbeidsløshetens og streikenes tiår. Hoover og hans administrasjon ble beskylt for å ha bragt nasjonen opp i dette uføret, hans navn ble et skjellsrod: Gamle aviser brukt av de som ble tvunget til å ligge ute ble kalt Hoover-tepper, Hoover-flagg var betegnelsen på tomme bukse-lommer som var vrent ut, bilvrak trukket av muldyr Hoover-vogner. I alle byene vokste det opp Hoovervilles — ansamlinger av skur og hytter snekret sammen av blikkplater, papp o.l. hvor arbeidsledige og bønder som hadde måttet gå fra gårdene sine holdt til. Et annet alternativ for de kriserammete var å gi opp en mer eller mindre fast «bopel» og begi seg på vandring, og ta jobber der de ble tilbudt. Millioner av arbeidere, med eller uten familien, ble tvunget til denne formen for tilværelse, og med dette oppsto en ny samfunnsgruppe og et nytt begrep på det amerikanske kontinent: MIGRANTER.

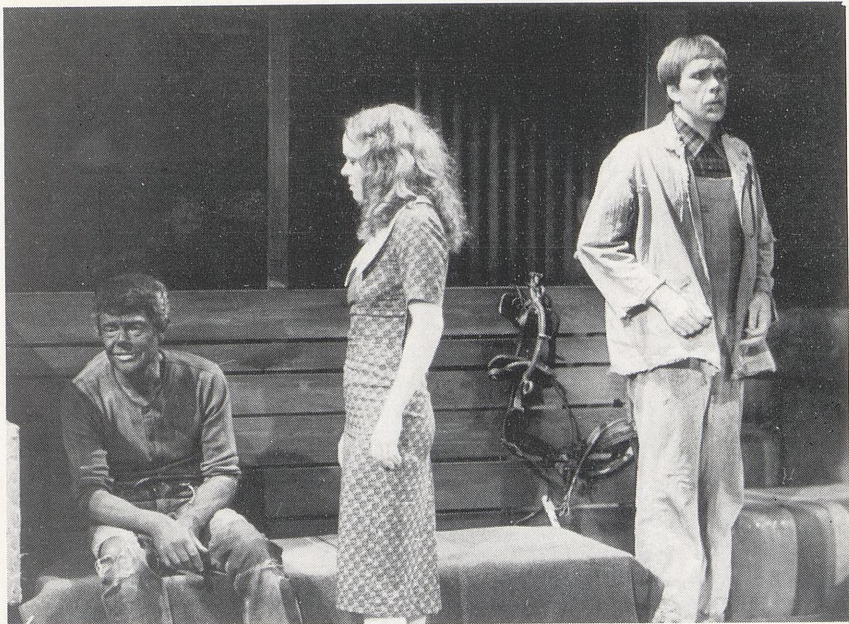
«Når de har behov for oss, kaller de oss migranter. Når vi har høstet inn, er vi bums og må komme oss vekk.»

«Dette livet er hardt å svelge, men jeg kunne jo ikke bare sitte der og vente på at noen skulle fø oss.»

«Vi tjener så mye som det passer seg for oss som er på loffen. Kan ikke sende barna til skole har ingen klær. Sparer for å kunne dra til nytt sted. Har ikke fått noe slags hjelp på noen måte.»

Disse uttalelsene kommer fra mennesker som har kjent problemene på kroppen, og det er dette proletariat Steinbeck skildrer i «Mus og menn». Romanen kom riktignok ut i 1937, på et tidspunkt da virkningene av president Roosevelts New Deal til en viss grad hadde bedret situasjonen. Det er imidlertid antatt at boken er skrevet i årene 33/34, da man ennå ikke hadde maktet å gjøre noe effektivt for å bøte på krisetilstandene. Og migrantbegrepet var desuten kommet for å bli.

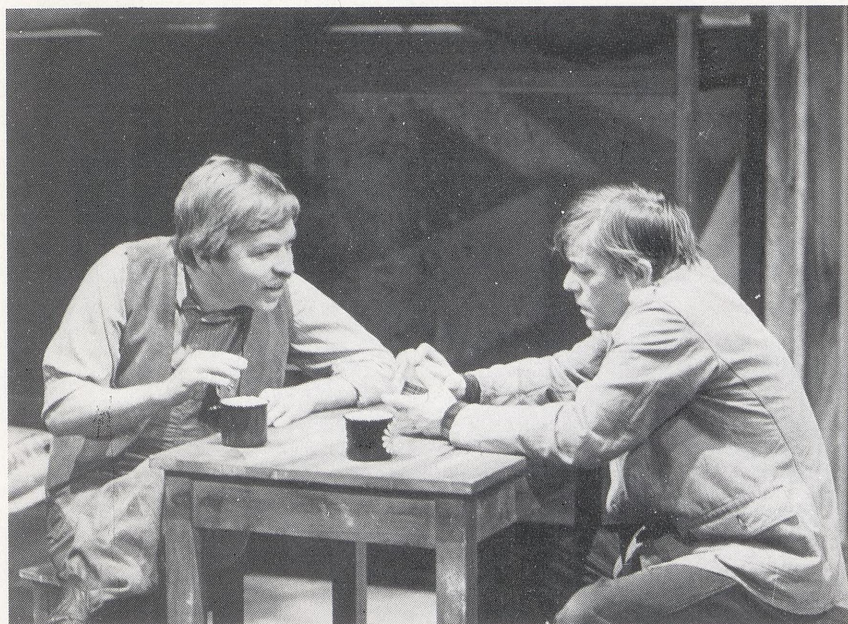

Sverre Gran

Mona Jacobsen

Harald Branna

Ronny Bjørlo

Svein Wickstrøm

Mona Jacobsen Egil Lorck Svein Wickstrøm

Harald Brenna Svein Wickstrøm Jan Erik Berntsen Hallbjørn Rønning

E PLURIBUS UNUM — «AV FLERE (BLE) ETT»

Vårt land inneholder alle klimatyper og geologiske fenomen, og vårt folk representerer alle raser, alle etniske kategorier, allikevel er vårt land ÉN nasjon og vårt folk er amerikanere. Valgspråk er ofte sammensatt av ønsker og drømmer. De Forente Staters valgspråk — E PLURIBUS UNUM, er et faktum. Det er en merkelig og nesten utrolig sannhet, og enda merkeligere er det faktum at et forenet Amerika kom istand i løpet av mindre enn 400 år — nesten eksakt like lang tid som England var besatt av romerske legioner.....

Nei, Amerika eksisterte ikke. Fire århundrers arbeid, blodsutgytelse, ensomhet og frykt har formet dette landet. Vi skapte Amerika og ble derigjennom amerikaner — en ny slekt som har sine røtter i alle raser, som representerer alle hudfarger og synes å være et etnisk anarki. Men så, på meget kort tid, ble våre likheter større enn våre ulikheter. Det oppsto et nytt samfunn, riktignok ikke betydningsfullt, men ett som nettopp gjennom sine svakheter var bestemt for noe betydningsfullt. E PLURIBUS UNUM. Det hele var vanvittig. Hver nybygger i vårt blivende land kjempet for sitt eget beste mot alle andre — for sin sikkerhet, sin egen vinning, sin fremtid. Man bekymret seg ikke så mye om jorden, man mishandlet den, øvde vold mot den og ødela den delvis.....

Når barna vokste opp, satte man dem opp mot alle andre familier. Når samfunn oppsto, forsvarte de enkelte grupper seg mot andre samfunn. Territorier som ble stater ble mistenksomme enheter som engstelig bevoktet grenser, med skatter, toll og bøter for fremmede. Motvillig slapp man inn grupper av utålelige, nødstilte og sterke menn for å sette dem til grovarbeide mot dårlig lønn, men man var fientlig mot dem, motarbeidet dem og aksepterte dem først når en ny og forskjellig gruppe veltet inn.....

Antipatien rettet seg ikke bare mot utlendinger. Når tørke og økonomiske vanskeligheter tvang Oklahomas småbønder til å bryte opp og drev dem vestover, ble de møtt med kanskje enda større mistenksomhet og uvilje enn de andre innvanderne.....

Hvordan alle disse fragmenter av verdens folkeslag, som koloniserte Amerika, ble ett folk,

er ikke bare et mysterium, men også stikk i strid med deres opprinnelige ønsker og hensikter.

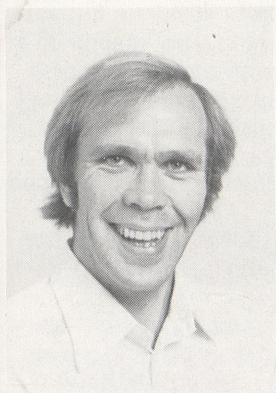
En av de vanligste generaliseringer når det gjelder amerikanere er at de er rastløse, misfornøyde søkende. De vegrer seg og slår bakut ved motgang og er rasende misfornøyde ved fremgang. De bruker sin tid på å jage etter trygghet, og når de vel har oppnådd den, vil de ikke ha den.....

Resultatet er at vi hele tiden synes å befinne oss i en tilstand av uro og press, både fysisk og psykisk. Vi kan godt synes at vår regjering er svak, dum, overmodig, uhederlig og ineffektiv, og samtidig er vi overbevist om at det er den beste regjering i verden, som vi vil prakke på alle andre land. Man snakker om den amerikanske livsførsel som om den omfattet grunnreglene for et guddommelig styre. En mann som er sulten og arbeidsløs på grunn av egen og andres dumhet, en mann som blir brutalt behandlet av politiet, en kvinne som tvinges til prostitusjon av lettsindighet, høye priser, etterspørsel og fortvilelse — alle viser respekt for den amerikanske livsførsel — til tross for at de ville bli forvirret og sinte hvis de ble bedt om å definere den. Vi strever og kjemper oss opp den tornefulle veien til den pengekisten som vi har kommet til å identifisere med trygghet.

Vi tramper på venner, slektninger og fremmede som står i veien for oss når vi vil oppnå noe spesielt, og når vi har oppnådd det vi vil, øser vi alt over på psykoanalytikere for å få rede på hvorfor vi er ulykkelige, og til slutt — hvis pengene strekker til — gir vi dem til nasjonen i form av donasjoner og almisser.

Amerikanernes store og almengyldige drøm har..et navn. Den kalles «Den amerikanske livsførsel». Ingen kan definere den eller vise til et eneste individ eller gruppe som den kan tillempe på, men den er til tross for dette i høyeste grad virkelig, kanskje enda virkeligere enn den like avlegse drømmen som russerne kaller kommunisme. Disse drømmene tolker vår vage lengsel etter det vi ønsker vi kunne være, eller håper på å kunne bli: Kloke, rettfærdige, medfølende og storsinnede. Den omstendighet at vi over hodet har denne drømmen, er kanskje et tegn på at den kan gå i oppfyllelse.

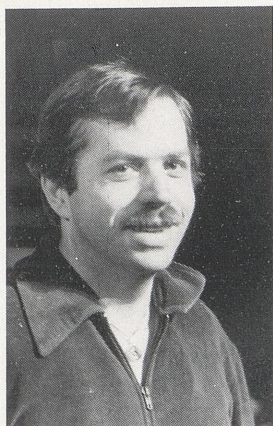

Harald er født på Fagernes. Valdres er en typisk jordbruksbygd, og hvor meget naturen og miljøet har influert på hans personlighet skal være usagt. I alle fall hevder han selv å ha bona trygt plantet på jorda. Tilsynelatende er andre av samme oppfatning; — flere av personene han har fremstilt på scenen har nettopp vært av det trauste slaget: Møbius i «Fysikere», Håkon i «Medmenneske», Krapp i «Krapps siste spole» — og nå som Lennie i kveldens forestilling. For Harald betyr prosessen som pågår i prøvetiden og samarbeidet med instuktør og kolleger mer enn å få tildelt de største rollene. Men han skulle gjerne unngå å bli puttet i en jordnær bås. Å få prøve seg på ulike typer virker utviklende.

Veien fra Valdres til de skrå bredder er ikke helt selvfølgelig — så vidt vitende er det bare to — medregnet Harald — som har gått den. Teater tilbud var det smått med på Fagernes, før han kom inn til hovedstaden hadde han opplevd én teaterforestilling — «Måne for misfjerne» som gjestet fra Den Nationale Scene med Kjell Stormoen i hovedrollen.

Norsk læreren og norskundervisningen virket imidlertid ansporende, og det var interessen for litteratur, kombinert med positive erfaringer fra russerevy som fikk ham til å velge dette yrket. På den tiden hadde elever ved teaterskolen et obligatorisk praksisår i studietiden, som Harald tilbrakte på Trøndelag Teater. Han møtte sin trønder-jente og flyttet tilbake hit da han var ferdig med skolen i 1972. I dag drar han pulk i stedet for å dyrke sin gamle hobby, slalom. Nye fritidssysler er kommet til — hele familien Brenna er opptatt av meditasjon som middel til å øke overskuddet både psykisk og fysisk. «Alle burde unne seg å slappe av noen minutter hver dag», formaner Harald. Fra barndommen av, før teatergrillene forstyrret tilværelsen, har han ønsket seg en gård og noen mål land. Dette har han felles med Lennie, skikkelsen han fremstiller i dag, — bare med den forskjell at Harald ville byttet ut kaninene med hester.

Vår gjest i rollen som Whit i kveldens forestilling er en allsidig herre. Med sine knappe 30 år har han rukket over virkefelt som spenner fra markedsføring via interiørkonsulent til oversetter, dramalærer, skuespiller. Og i fritiden skriver han — dramatiseringer av andres tekster, og egne skuespill. For tiden er han i gang med et stykke på blank-vers!

Teaterinteressen startet tidlig og med amatørvirksomhet på hjemstedet, Oppegård i Akershus.

Ett års opphold ved en dramalinje på en folkehøgskole i Sverige skjerpet interessen, og videreutdannelsen fikk han ved universitetet i Göteborgs Drama/Teater/Film-institutt. Ved siden av denne teoretiske skolering, ble den praktiske innføring i skuespillfaget dekket ved hospitantstatus på teaterskolen i samme by. Hans dramatisering av «Barnet» av Yassar Kemal ble i samarbeid med Stadsteatern satt opp på en av bisenene der i 1974. Han arbeidet også som regiassistent ved dette teatret til han kom til Oslo Nye som freelanceskuespiller. Her har han også virket som konsulent og oversetter.

Nå er han altså i Trondheim, og skal, etter «Mus og menn» være med i våroperetten. Hva fremtiden utover dette vil bringe, foruten nye produkter fra hans penn, bekymrer ikke Ronny. Erfaring har lært ham at han alltid lander et sted med bena først, uansett hvor mørkt det har sett ut. Han håper fortsatt hellet vil stå ham bi, og vi ønsker ham lykke til videre.

Ragnar Holen

Nok et eksempel på allsidighet hos utøvere av skuespilleryrket er Ragnar Holen. Med teater hele tiden i sinne, fullførte han sin embetsekamen ved universitetet med fagkretsen fransk, engelsk og norsk. Ragnar vil helst ikke snakke så meget om det, han ser det som uttrykk for et borgerlig krav om formell utdanning. Like fullt har han holdt kunnskapene ved like, — undervisningen ved Stavanger Lærerskole synes han er en avveksling fra det å stå på scenen selv, eller instruere andre. Han har hatt regioppgaver både ved Radioteatret, og Rogaland Teater, som han for tiden har permi-

sjon fra. Tidligere, etter endt «uformell» utdanning i 1959 (Statens Teaterskole), har han vært ansatt ved Nationalteatret og Fjernsynsteatret. Et Fulbrightstipend førte ham i 1963/64 til U.S.A. hvor han studerte regi. Hans Master of Arts-studium omfattet både teoretisk og praktisk skoling, og Ragnar fremhever det amerikanske universitetsteatret som imponerende. Med seks scener av forskjellig karakter, et enormt teknisk apparat og abonnementsforestillinger minnet Theatre Department ved University of Minnesota mer om et profesjonelt foretak enn en undervisningsinstitusjon. M.A. på ett år er hardt, men utbyttet uteble ikke.

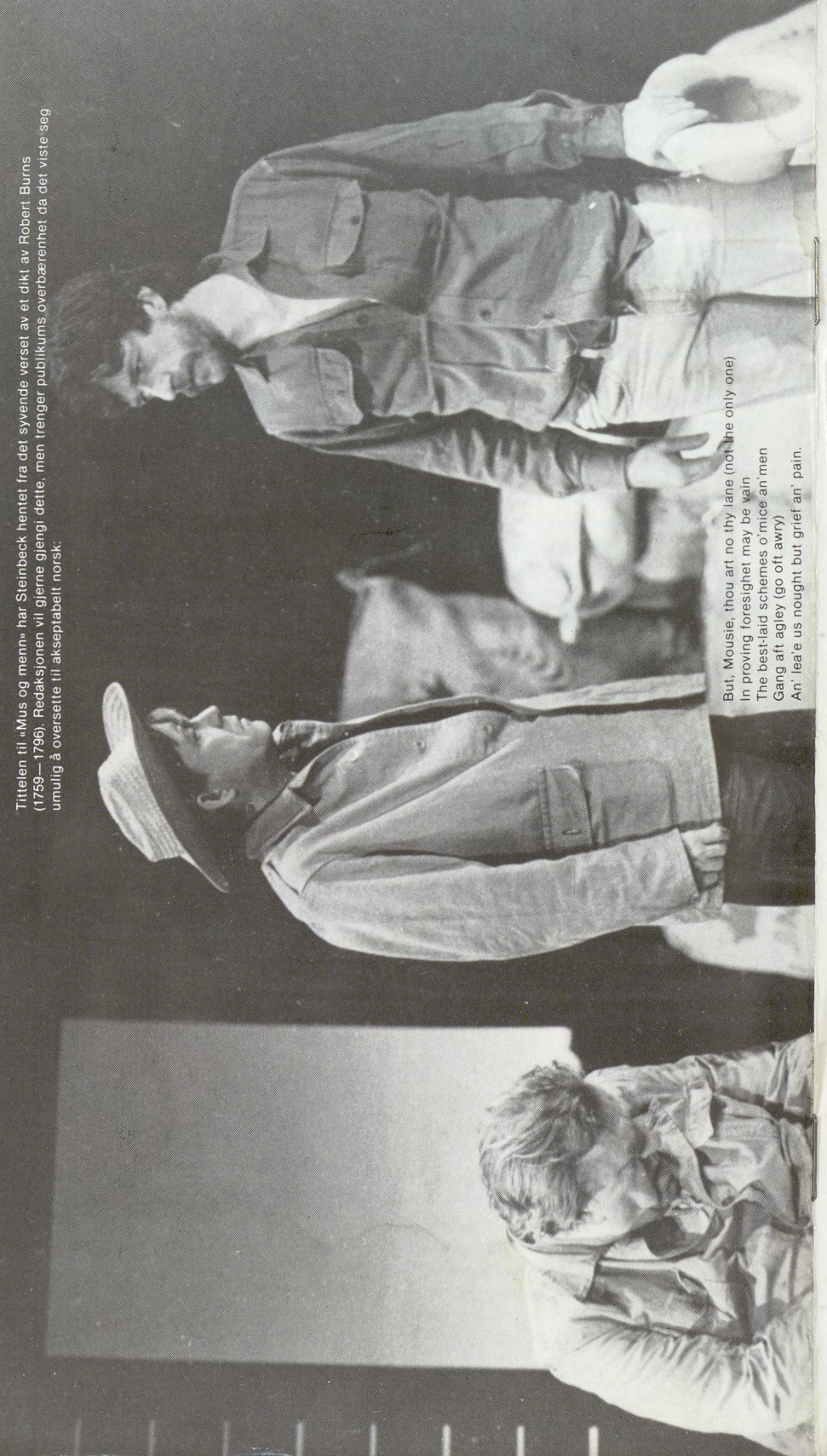
Dette er første gang Ragnar er på disse kanter over lengre tid. Foruten oppgaven i kveldens forestilling, er navnet hans å finne på rollelisten til «Flaggermusen», en operette han også tidligere har medvirket i. Mens familien venter i Stavanger, besøker han sin mor, trives i byen, gleder seg til våren og lurar på hvor man skal gjøre av all sneen.

NESTE FORESTILLING PÅ HOVEDSCENEN

Det går mot vår — og operettetid. Prøvene er i full gang — det synges i hver ledig krok i huset for å få operettens dronning, «Flaggermusen», premiereklar til 24. april. Henny Mürer setter iscene, og Per Dreier er hjemvendt for å svinge taktstokken i orkestergraven.

Tittelen til «Mus og menn» har Steinbeck hentet fra det syvende verset av et dikt av Robert Burns (1759—1796). Redaksjonen vil gjerne gjengi dette, men trenger publikums overbærenhet da det viste seg umulig å oversette til akseptabelt norsk:

But, Mousie, thou art no thy lane (not the only one)
In proving foresight may be vain
The best-laid schemes o' mice an' men
Gang aft agley (go oft awry)
An' lea'e us nought but grief an' pain.